

gedoblet faren for, at menneskeheden fra det kulturens højdepunkt, hvortil den var nået, varigt skal synke tilbage til de værste mørketiders barbari og råhed«. I 1914 faldt ligesom præmisserne for P. Munch's grundopfattelse, men han ændrede den ikke af den grund. På den anden side viste han i de vanskelige augustdage 1914 klarhed og handlekraft. Han har i anden sammenhæng skildret augustdagene. Af nyt, der er kommet til, fæstner man sig især ved det indtryk, at Zahle mistede grebet om situationen. Det tyske krav den 5. august om, at Storebælt skulle spærres med miner, fremkaldte en række drøftelser mellem ministrene indbyrdes, mellem dem og de militære ledere og med partilederne. Da mødet med partiformændene var forbi, var Zahle meget i tvivl, om minerne skulle lægges ud eller ej, Rode ligeså, P. Munch mente man burde udlægge dem og ligeså mente Hassing Jørgensen. Ministrene tog af sted til kongen uden fast plan. De ventede at finde samme synspunkter hos ham som hos partiformændene, og indtrykket var nærmest, at ministeriet ikke kunne tage ansvaret for at spærre Storebælt. Zahle fremsatte dette synspunkt over for kongen. P. Munch gjorde herom følgende notat: »han sagde det imidlertid besynderlig absolut, åbenbart træt og ikke klar over, hvad han sagde og tilsigtede, flere gange modsagde han sig selv«. Derpå refererede han videre: »Kongen greb nu imidlertid ind stærkt nervøs. Han måtte ønske, at vi ikke nu drog tyskerne over os; vi måtte svare ja, så fik vi pusterum, ellers kunne tyskerne angribe os straks o.s.v. Fra forskellige ministre blev der derpå givet tilslutning til tanken om at miner skulle udlægges i Storebælt og P. Munch konkluderede: »Det kan ikke nægtes, at kongens holdning denne dag fik megen betydning for resultatet. Havde hans standpunkt været det modsatte, er det nok sandsynligt, at det

var blevet resultatet, at vi havde nægtet mineudlægningen, og at ministeriet derpå var gået af«. Så kategorisk har kongens andel i afgørelsen 1914 ikke været karakteriseret tidligere. I de kommende bind vil man forhåbentlig få endnu flere af de oprigtige og umiddelbare oplysninger, som optegnelserne rummer, og som i videnskabelig henseende er det værdifuldste i de hidtil foreliggende bind.

Troels Fink

L. Bindsløv Frederiksen: Pressen under besættelsen. Hovedtræk af den danske dagspresses vilkaar og virke i perioden 1940-45. (Universitetsforlaget i Aarhus, 1960). 551 s.

I forordet til sit værk, »Pressen under besættelsen«, skriver magister Bindsløv Frederiksen: »Den optimisme, hvormed jeg fra første færd gik i gang med opgaven, viste sig ganske ubegrundet. Problemerne var mere komplicerede end forudset, mere omfattende og talrigere. Materialets omfang var overvældende, dets art og kildeværdi yderst varierende .. Jeg gør mig dog ingen illusioner om, at den løsning, bogen repræsenterer, skulle være den eneste mulige«.

Det er lidt vanskeligt at forstaa B. F.'s forhaandsillusioner overfor en opgave af denne art. Paa forhaand maatte det netop forekomme at være en næsten ufremkommelig opgave at gennearbejde, overse, placere og vurdere det enorme stof, som 5 begivenhedsmættede besættelsesaar aflejrerede: I selve bladene, i udenrigsministeriets pressebureau, i pressenævnet, i de omfattende kildesamlinger til disse aars historie og i den betydelige litteratur, der nødvendigvis maatte inddrages i undersøgelsen, fordi baggrunden for pressearbejdet – udenrigsk som indenrigsk – hele tiden maatte trækkes op. Og hertil kom-

mer saa den opgave at samarbejde stoffet i overskuelig og læselig form.

Netop derfor er det ikke gørligt at lægge vægt paa B. F.'s beskedne bemærkning om, at bogen ikke repræsenterer den eneste mulige løsning. Selvfølgelig ikke – men dette er helt uden betydning overfor den kendsgerning, at nu foreligger der en løsning. Med B. F.'s værk ejer vi en grundlæggende undersøgelse, ført igennem for hele besættelsestidens vedkommende, af den vitale del af det danske samfundsmaskineri, som pressen – herunder pressens radioavis – repræsenterer. Bogen vil blive staaende som et hovedværk til disse aars historie. Den belyser ikke alene den presse, den direkte har til formaal at skildre, men den kaster lys over tiden som helhed, begivenheder, stemninger og ideer, opfattelser og meningsbrydninger og de vilkaar, besættelsen medførte for alt og alle. Dette gør bogen, uanset at B. F. nøgternt og sikkert ikke uden en vis resignation skarpt holder sig til, hvad han selv har afgrænset som sin centrale opgave: En stort set refererende skildring af pressens vilkaar, og dens reaktioner igennem besættelsestidens skiftende faser og situationer.

At der ved defineringen af opgaven har været tale om en vis resignation, fremhæver forfatteren selv i det afsluttende kapitel, »Problemer og principper«, hvor han kort og koncist gør rede for materiale, metode og opgavens omfang, begrænsning og disposition. Han fremhæver, at han f. eks. har maattet afstaa fra en nærmere behandling af de enkelte pressefolk og præciserer, at han har maattet samle skildringen om de væsentlige situationer og udelade stof, som maaske af andre vil kunne bedømmes som mere væsentligt.

Det bør overfor denne reservation slaas fast, dels at B. F.'s styrke netop har været den, at han har haft evne til at koncentrere undersøgelse og skildring og fastholde koncentrationen

under udarbejdelsen, dels at hans valg af stof netop forekommer indlysende centralt. Uden den første forudsætning var forfatter og bog »druknet« i stofmængden, og uden den sidste var bogen blevet konturløs. Nu staaer skildringen fast og præcist og faar farve gennem en righoldig dokumentation, hentet fra avisernes spalter. Man gennemlever en række af besættelsesaa- renes vigtigste episoder og kriser og føres direkte ind i tid og tilstande. Det er tænkeligt, at en og anden vil savne et og andet. Hertil er saa kun at svare, at det altid maa være historikerens pligt at sortere for derigennem at skabe oversigt og mulighed for tilegnelse. En saadan sortering af stoffet er sket i denne bog og stort set foretaget med sikker sans for væsentligt og uvæsentligt. Mindre sikker forekommer en disponering af stoffet, der gang paa gang adskiller forhold, der hører organisk sammen, men det maa paa den anden side medgives forfatteren, at det muligvis har været en uløselig opgave at fastholde baade en fast kronologi og klarhed i fremstilling af sammenhængende aarsagsforbindelser.

Et bredt referat af bogens indhold skal ikke forsøges her. Den tager sit udgangspunkt i selve besættelsessituationen, antyder i et glimt de restriktioner, hvorunder pressen levede allerede før besættelsen og gør derpaa detailleret rede for de skiftende presseordninger og de kvælende vilkaar, disse ordninger skabte for pressen. Derpaa belyser den gennem en nøje redegørelse for en lang række forhandlinger og gennem udførlige citater fra datidens aviser, hvorledes pressen dels – og heldigvis – rejste børster overfor baade ordninger og konkrete enkeltsituationer og søgte at hviske sig et mæle til – ofte gennem det, den ikke skrev, dels fandt sig i at indordne sig under de uundgaaelige vilkaar, besættelsen nu engang medførte. I hele denne skildring forholder B. F. sig fortrinsvis køligt

iagttagende og refererende. Han afstaar fra de omfattende principdebatter, stoffet unægteligt giver rig anledning til, ligesom han afstaar fra en direkte vurdering af pressens indsats og fra indgaaende personvurderinger.

Der sker ingen skade herved. Bogens brede referat giver læseren et rigt materiale i hænde til selvstændige overvejelser og konklusioner, ikke blot og ikke først og fremmest om pressens holdning og forsøg paa at opretholde en holdning, men bagom dette til konklusioner om hele den forhandlingspolitik og senere modstandspolitik, der bestemte pressens og hele samfundets vilkaar. Bogen beskæftiger sig med pressen, men handler til syvende og sidst om hele besættelsestidens fint nuancerede problematik, overfor hvilken grove domme altid kommer til kort. Heri ligger bogens virkelige perspektiv.

B. F. bygger sin skildring paa stort set alt relevant materiale, bortset fra, at han ikke har anvendt det materiale, der findes i modstandsbevægelsens arkiver, og som bl.a. er centralt til belysning af aktiviteten i Stockholm og presseforbindelserne med Sverige. I sin vurdering af materialet gør B. F. den centrale bemærkning, at »de samtidige kilder er præget af situationens haarde pres. Man maa regne med, at fremstillingen af facts, argumentationen for en handling, skildringen af en indsats og forklaringen paa en undladelse eller en eftergivenhed bærer mærke af situationens imperativ« (s. 513). Dette er en ovenud vigtig og rigtig konstatering. Man maa regne med, at den ikke alene har gyldighed for dette særlige stof, men at den gælder for alt samtidens »legale« materiale. Det vil vise sig, at det alt sammen kan være belastet i kildemæssig henseende af situationens imperativ, i udeladelser som i indhold. Skulle det siges groft og i en kort formel, kunne det formuleres saadan, at det, der skete, ofte ikke staar i

akterne, og at det, der staar i akterne, ofte ikke skete eller ikke skete saadan, som det staar i akterne.

Netop de citater fra datidens aviser, B. F. bringer, er lysende eksempler herpaa. De er taget over en bank karakteriserede derved, at de for saa vidt er uoprigtige, som de sjældent eller aldrig udtrykker, hvad den paagældende journalist ville have skrevet, men altid hvad han i den givne situation kunne skrive eller mente at burde skrive.

Netop derfor er det en lykke, at en historiker, der selv har oplevet denne tid, har taget stoffet op til behandling. Naar B. F. gør reverens for en historisk ortodoksi med en bemærkning om, at »ingen, der selv er barn af samtid og eftertid, kan give en objektiv skildring af pressens vilkaar og virke i perioden 1940-45«, saa kunne den modsatte betragtning med fuld saa stor ret gøres gældende, at »ingen, der ikke er barn af samtid og eftertid« vil kunne grundbehandle dette stof. I det mindste kræver den særlige karakter af kildematerialet fra disse aar, at det baade fortolkes med indsigt og suppleres grundigt. B. F. har da ogsaa med afgjort værdi foretaget en saadan nødvendig supplerung. Han skriver: »...fra talrige aviser har jeg modtaget beretninger til belysning af pressens og journalisternes vilkaar og virke gennem de fem lange aar. Under samtaler med personer fra presse og udenrigsministerium fik jeg ofte uddybet vanskelige problemer og dunkle punkter nærmere belyst«. Gud ske lov for dette uortodokse og samtidige angreb paa stoffet. Værdien heraf fremgaar af talrige henvisninger bogen igennem.

Hermed foreligger et hovedværk til besættelsestidens historie. Det er blevet skabt takket være forfatterens mod, flid og moral overfor opgaven og hans evne til at beherske det og ikke lade sig beherske af det. Karakteristisk for vilkaarene for videnskabeligt arbejde i Danmark er det, at

der i forordet takkes for 3 maaneders arbejdsfritagelse!

Man maa nu haabe, at »Institut for presseforskning og samtidshistorie«, der har overdraget B. F. løsningen af denne opgave, maa faa held til at realisere de planer om et værk om den illegale presse, der bebudes i bogen.

»Pressen under besættelsen« fremlægger vægtigt, under hvilke utaalte omstændigheder den legale presse dengang maatte arbejde, og det fremlægger ligesaa vægtigt, hvorfor dansk presse og danske pressefolk fra Eskelund og nedefter opnaaede at bevare agtelsen under disse omstændigheder, saa vi slap for det sammenbrud for pressen, der blev konsekvensen af en tilsvarende situation i Frankrig. Men »Pressen under besættelsen« fremlægger ogsaa klart, hvorledes det under de raadende forhold blev gradvis ugørligt for pressen at være opinionsdannende. Denne opgave overgik til den illegale presse, i stort omfang støttet af de legale pressefolk. Da man i 1942 startede »Frit Danmark« stod det allerede da klart, at fra nu af gik vejen til sand orientering gennem illegalitet. En samlet skildring af det pressearbejde, der da satte ind, vil være en hovedopgave for den kommende besættelsestidsforskning.

Jørgen Hæstrup.

Anders Bæksted: *Besættelsen i Tisted 1696-98. I-II* (Munksgaard, 1959-60). 429 s., 392 s.

Runologen dr. Anders Bæksted har tilsyneladende en fritidssyssel, der hedder heksejagt og djævlbesættelse. For nogle år siden udgav han i serien Danmarks Folkeminder Johan Brunsmunds kendte bog, Køge Huskors, og som en art fortsættelse heraf var det hans agt at genudgive og kommentere den lille bog, der 1699

udsendtes anonymt om besættelsesaffæren i Tisted.

Den tistedske besættelse i årene 1696-98 blev jo en landskendt sag, og endnu i Holbergs produktion sætter den spor. På sin højde omfattede sagen godt en halv snes kvinder, der tilsyneladende på det grueligste plagedes af onde ånder, som hekse havde vist ind i dem. Byens præst, magister Ole Bjørn, foldede sig ud som en vældig heksejæger og djævlbesværger, mens hans foresatte var - efter lidt vaklen - temmelig skeptiske over for den påståede besættelse. En kommissionsdomstol kom til det resultat, at de besatte kvinder stort set bevidst havde anstillet sig som besat af onde ånder, og at de var blevet bestyrket i deres bedrageri af præsten.

Sagen nåede helt til højesteret, og da der konstateredes uregelmæssigheder ved dens tidligere behandling, endte det med, at medlemmer af kommissionsdomstolen fik bøder og strenge reprimander. Således gik det ud over biskop Bircherod i Ålborg, der ellers havde været en af de første skeptikere i sagen.

Kort efter højesteretsdommen udsendtes i 1699 på foranledning af oversekretær Matthias Moth en lille bog, der resumerede sagen. Den fremhæver de latterlige sider ved hele affæren: de besattes plumpe bedrageri og Ole Bjørns ubehændige skurkagtighed. Efter dr. Bæksteds mening har denne bog været bestemmende for eftertidens vurdering af Tisted-sagen, og han nærer ingen tvivl om, at den har »en ikke ringe del af æren for den grovere overtro gradvise aftagen i Danmark«.

Alene af den grund er den lille beretning derfor et dokument af kulturhistorisk interesse. Men ved arbejdet med den opdagede Anders Bæksted, at dette trods alt var af sekundær betydning i forhold til det kulturbillede, der lod sig tegne af en by og en hel egn på grundlag af det vældige arkivmateriale, besættelsessagen